

УДК 332

**СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

Калініна Анна Геннадіївна, аспірант каф. Менеджменту та підприємництва на морському транспорті, Азовський морський інститут м. Маріуполь

Kalinina Anna, Post-graduate Student of the Department of Management and business on a sea transport, AZOV MARITIME INSTITUTE, Mariupol

Kalynyna A. Essence and necessity to maintain complex development of the region.

In the article to maintain complex development of regions of the country is grouted, problems leading to it are mentioned. The increase in level of comlex development of regions is a long process which is connected with structural transformations of production elements, social sphere, environment and territory planning, improvement in balance, mutual position and interaction of all elements of the region as being renewed complex. Peculiarity of regional problems of Ukraine is based on the experience of transformational economy when there was a formation of new geopolitical and economic space. The concept «regional development» is investigated by different scientific schools thought and absence of a unified approach concerning interpretation of this term at present time is underlined now. The critical analysis of concept "sustainable development" is carried out. It is underlined that the term "sustainable development" for a region should be defined from the point of view of a dialectic principle of unity of contrasts, such as "stability" and "development". From this side regional development represents strategy of transition from initial stable position of a life cycle to its final stable position for the limited period with a positive gain of criterial function. The main thing in complex development of a region is the interrelation of material renewal, renewal of humans and environment. The renewed structure of a region should be considered as social, economical and natural complex. On the basis of aggregated opinions of the scientists, definitions of complex development of a region as such is given and it grounds on social and economic reference points which become a basis for formation of such balance and proportions between separate elements of a regional complex which would create conditions for effective joining of a region to a territorial labour division and solving problems inside a region.

Калініна А.Г. Сутність та необхідність забезпечення комплексного розвитку регіону.

У статті обґрунтовано необхідність забезпечення комплексного розвитку регіонів країни, наведено проблеми, що спонукають до цього. Підвищення рівня комплексного розвитку регіонів представляє собою тривалий процес, котрий пов'язаний з структурними перетвореннями елементів виробництва, соціальної сфери, середовища проживання та планування території, покращення співвідношення, взаємного розташування та взаємодії усіх елементів регіону як вітворювального комплексу. Специфіка регіональних проблем України ґрунтується на пережитому періоді трансформаційної економіки, коли відбувалося формування нового геополітичного й економічного простору. Дослідженню поняття «регіональний розвиток» різними науковими школами й підкреслено відсутність у теперішній час єдності підходів щодо погляду на цей термін. Проведено критичний аналіз поняття «стійкий розвиток». Підкреслено, що термін «стійкий розвиток» для регіону повинен бути визначений з погляду діалектичного принципу єдності протилежностей, таких як «стійкість» та «розвиток». З цієї сторони регоінальний розвиток представляє собою стратегію переходу з початкового стійкого становища циклу розвитку до його кінцевого

стійкого становища за обмежений термін з позитивним приростом критеріальної функції. Головним у комплексному розвитку регіону є взаємозв'язок матеріального відтворення, відтворення людини та навколишнього середовища. Відтворювальну структуру регіону слід розглядати у вигляді соціо-економ-природного комплексу. На основі узагальнення поглядів вчених, наведено визначення комплексного розвитку регіону як такого, що ґрунтується на соціально-економічних орієнтирах, що стають основою формування таких співвідносин та пропорцій між окремими елементами регіонального комплексу, котрі б створили умови для ефективного приєднання регіону до територіального поділу праці й вирішення проблем у середині регіону.

Калинина А.Г. Сущность и необходимость обеспечения комплексного развития региона.

В статье обоснована необходимость обеспечения комплексного развития регионов страны, приведены проблемы, которые побуждают к этому. Повышение уровня комплексного развития регионов представляет собой продолжительный процесс, который связан со структурными преобразованиями элементов производства, социальной сферы, среды обитания и планирования территории, улучшением соотношения, взаимного расположения и взаимодействия всех элементов региона как воспроизводственного комплекса. Специфика региональных проблем Украины основывается на пережитом периоде трансформационной экономики, когда происходило формирование нового геополитического и экономического пространства. Исследовано понятие «региональное развитие» разными научными школами и подчеркнута отсутствие в настоящее время единства подходов относительно взгляда на этот термин. Проведен критический анализ понятия «устойчивое развитие». Подчеркнуто, что термин «устойчивое развитие» для региона должен быть определен с точки зрения диалектического принципа единства противоположностей, таких как «устойчивость» и «развитие». С этой стороны региональное развитие представляет собой стратегию перехода из начального устойчивого положения цикла развития к его конечному устойчивому положению за ограниченный период с положительным приростом критериальной функции. Главным в комплексном развитии региона является взаимосвязь материального воспроизводства, воспроизводство человека и окружающей среды. Воспроизводственную структуру региона нужно рассматривать в виде соціо-економ-природного комплексу. На основе обобщения взглядов ученых, приведено определение комплексного развития региона как такого, что базируется на социально-экономических ориентирах, которые становятся основой формирования таких соотношений и пропорций между отдельными элементами регионального комплекса, которые бы создали условия для эффективного присоединения региона к территориальному разделению труда и решения проблем внутри региона.

Постановка проблеми. Україні у нинішній момент потрібна довгострокова стратегія розвитку країни та розгортання робіт щодо територіального планування. Необхідно підвищення ефективності розвитку регіонів за рахунок забезпечення комплексності їх формування. В нових умовах господарювання неможливо відмовлятися від вітчизняних та закордонних досягнень в галузі комплексного розвитку регіонів, формування територіальних комплексів, територіальних систем виробництва. Як показує закордонна практика, високий рівень комплексності економічного та соціального розвитку регіонів забезпечує їм конкурентоспроможне становище як на вітчизняних регіональних ринках, так і на світових ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими розробками в галузі комплексного регіонального розвитку та розміщення виробничих сил займалися такі вчені як: О. Беляєва, А. Гальчинського, В. Геєця, Б. Данилишина, М. Долішнього, В. Керецмана, Е. Лібанової, І. Лукінова, І. Малого, М. Маніліна, Я. Олійника, Ю. Пахомова, М. Чумаченка та ін. Однак зарубіжні й вітчизняні вчені вивчали в основному розміщення прокукутивних сил,

створення виробничо-територіальних комплексів. Спеціальних досліджень комплексного розвитку регіонів, обґрунтування умов такого розвитку не проводилося.

Мета статті. Метою статті є дослідження сутності терміну «комплексного регіонального розвитку», визначення його відмінностей від «стійкого розвитку регіону» та «економічного розвитку регіону».

Виклад основного матеріалу. Розвиток регіонів стає в сучасних умовах одною з головних стратегічних задач держави, оскільки особливістю теперішнього періоду в Україні є зниження рівня комплексного розвитку. Це обумовлено дією ряду таких чинників, як становлення ринкових відносин, відсутністю технологій управління на всіх рівнях, відсутністю інвестиційного забезпечення розвитку виробництва, людського капіталу, охорону й покращення навколишнього середовища. Порушилися зв'язки між підприємствами, комплексність при добуванні та переробці природничих ресурсів, скоротилася частка переробної та оборобної галузі. Монополізація виробництва та ринків призвела до скорочення рівня спеціалізації підприємств та кооперації. Почала порушуватися єдність економічного та соціального простору регіонів країни. Посилилися регіональні диспропорції щодо їх розвитку.

Підвищення рівня комплексного розвитку регіонів представляє собою тривалий процес, котрий пов'язаний з структурними перетвореннями елементів виробництва, соціальної сфери, середовища проживання та планування території, покращенням співвідношення, взаємного розташування та взаємодії усіх елементів регіону як вітворювального комплексу.

Перш ніж переходити до дослідження поняття «комплексного розвитку регіону», розглянемо окремо тлумачення поняття «регіональний розвиток». Визначимо головну та принципову різницю між такими поняттями як «стійкий розвиток регіону», «економічний розвиток регіону» та «комплексний розвиток регіону».

Процес розвитку регіону як відкритої системи нерозривно пов'язаний з її зміною. У ході зміни цієї системи відбувається зміна її станів. Іншими словами, можна сказати, що змінюються ті параметри, які визначають стан системи.

Згідно з енциклопедичним визначенням, розвиток – це необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних (організм, екосистема, підприємство) і ідеальних (мова, культура, релігія) об'єктів. Тільки одночасна наявність трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін [1].

Саме ці три властивості: необоротність, спрямованість і закономірність - можуть додати змінам системи характер розвитку. Зазначені властивості є формальними необхідними ознаками феномену розвитку. Але навіть їхня наявність не дає достатніх підстав кваліфікувати який-небудь процес як розвиток [2]. У значній мірі глибина цього явища, у тому числі сутність його достатніх ознак, розкривається нашим суб'єктивним сприйняттям даного поняття.

Аналіз наукових публікацій щодо сутності цього терміну показав, що на даний час не існує єдиного підходу до його трактування. Сам термін «розвиток» уже несе певне змістовне навантаження, свідомо або неусвідомлено вкладену в нього носіями мови.

По-перше, термін «розвиток» припускає впорядкованість. Хоча розвиток не завжди ототожнюють тільки лише із прогресивними змінами (іноді - у чому ми переконаємося нижче – воно може йти й по регресивному шляхові, що загасає), проте цей процес сприймається як своєрідний антипод деструкції, тобто руйнування. Так, процес може «розвиватися» за несприятливим сценарієм, що зрештою може привести до краху системи, однак, як правило, при цьому передбачається впорядкований, а не хаотичний деструктивний процес.

По-друге, «розвиток» має на увазі зміни системи за рахунок її внутрішньої діяльності.

Отже, Мельник Л. підкреслює, що феномену розвитку властива певна суперечливість. З одного боку, розвиток припускає здатність системи зберігати стабільність і протидіяти

змінам - без цього не можуть бути забезпечені необоротність і спрямованість. З іншого боку, розвиток нерозривно пов'язаний зі здатністю системи до трансформацій. Адже розвиток - це насамперед зміни.

Наступний підхід до визначення поняття процесу «розвитку» зустрічається в теорії імітаційного моделювання. Під розвитком розуміється стабільність динамічної системи [3, 4]. Динамічна система є стійкою, якщо всі її вузлові елементи перебувають у робочому стані, а вхідні й вихідні потоки не мають сил змінити цей стан достатньо тривалий час. Дане визначення також не може бути цілком використане для визначення поняття «регіонального розвитку», тому що така система не може розвиватися, а будь-яку складну систему, якими є всі регіони, ми не можемо розглядати й досліджувати поза процесом її розвитку. Таким чином, термін «сталій розвиток» для регіону повинен бути визначений з погляду діалектичного принципу єдності протилежностей, таких як «стабільність» і «розвиток».

Із середини 80-х років школа І. Пригожина розробляє підхід [5], згідно з яким у розвитку будь-якої складної системи чергуються періоди, протягом яких система поводить себе як «в основному детермінована», то як «в основному випадкова».

У відповідності з визначенням дослідника Путілова В. сталим розвитком регіональної системи є стратегія її переходу з початкового стійкого стану циклу розвитку у його кінцевий стійкий стан за обмежений період із позитивним збільшенням критеріальної функції [6]. Причому всі переходи між стійкими станами усередині циклу розвитку повинні бути погоджені в часі й задовольняти обмеженням на наявність ресурсів. Збільшення критеріальної функції при переході системи з одного стійкого стану в інший усередині циклу розвитку може бути як позитивним, так і негативним через нелінійність простору стійких станів.

Запропоноване визначення Путілова В. не враховує багато факторів, таких як "несиметричність" переходів, період переходів і їх характер, вплив зовнішнього середовища (надсистеми), ідентифікація границь циклу розвитку, зв'язок циклів розвитку. Але на даному етапі отримане формальне визначення поняття, що асоціюється з терміном "сталій розвиток", стосовно до таких соціально-економічних систем як регіон.

У чисто економічному розумінні Тодаро М. термін "розвиток" трактує як здатність економіки, котра довгий час перебуває у стані відносної статичної рівноваги, створювати імпульси й підтримувати річні темпи зростання валового національного продукту (ВНП) на рівні 5-7% і більше [7]. Для з'ясування здатності країни нарощувати виробництва більш високими темпами, чим приріст населення, застосовують показник доходу на душу населення, або розмір ВНП на одного жителя. Загальний рівень матеріального добробуту — кількість реальних товарів і послуг, що доводиться в середньому на одну людину для споживання й заощаджень — звичайно вимірюється за допомогою рівня й темпів зростання реального ВНП у розрахунку на душу населення. У минулому економічний розвиток звичайно асоціювався з очікуваними змінами в структурі виробництва й зайнятості за рахунок підвищення в них частки обробної промисловості й сфери послуг при скороченні питомої ваги аграрного сектору. Відповідно до стратегії розвитку зосереджували зусилля на швидкій індустріалізації, часто за рахунок аграрного сектору й розвитку села. Нарешті, на додаток до основних економічних згадувалися й неекономічні соціальні показники, наприклад, зростання грамотності, число школярів, поліпшення здоров'я населення, забезпеченість житлом.

Професор Д. Сірс розглядав сутність розвитку в здатності таких явищ як убогість, безробіття, нерівність скорочуватися. Якщо всі три показники скоротилися в порівнянні з високим початковим рівнем, то територія, регіон, поза всяким сумнівом, переживають період розвитку. Якщо один або два з них, і особливо всі три, погіршилися, то навпаки [8].

Таким чином, розвиток слід розглядати як багатоплановий процес, що веде до радикальних змін у соціальних структурах, поведінці людей, суспільних інститутах, а також до прискорення економічного зростання, скороченню нерівності й викорінюванню

безробіття. За своєю суттю розвиток являє собою комплекс змін, за допомогою яких орієнтована на задоволення основних потреб і запитів окремих людей і груп населення соціальна система рухається від стану загальної незадоволеності до нових більш сприятливих матеріальних і духовних умов життя.

Зупинимося більш детально на визначенні сутності поняття дефініції «комплексний регіональний розвиток». За визначенням вчених Епіфанова А., Сало І., комплексний розвиток регіону визначається, по-перше, із врахуванням функцій, що виконуються регіоном у суспільному розподілі праці, по-друге, з урахуванням оптимальних способів задоволення внутрішніх регіональних потреб з позицій всього народного господарства, по- третє, з урахуванням узгодженості в розвитку всіх стадій відтворювального процесу [9]. Неодмінною умовою такої узгодженості є встановлення для кожного етапу розвитку оптимальної взаємозалежності як між самими підсистемами, так в їх всередині. Це і передбачає, зрештою, необхідність і важливість багаторазових узгоджень міжпід- системних пропорцій.

Отже, за визначенням вченого Сало І. комплексний розвиток має місце, коли зберігається пропорціональність між природними ресурсами і добувними галузями, між всіма галузями виробництва, між зайнятістю як чоловіків, так і жінок; коли забезпечується народногосподарська потреба і попит населення на товари і послуги; коли підвищується життєвий рівень народу, вирівнюється життєвий рівень підрайонів; досягається соціально-економічна однорідність населення; повністю використовуються потужності підприємств; залучається до суспільного виробництва вся територія району тощо.

Комплексний розвиток регіонів можна трактувати як такий їх поступ, який передбачає комбінування і кооперування на певній території різних виробництв з метою раціонального використання всіх видів ресурсів, виробничої та соціальної інфраструктури в інтересах найповнішого задоволення потреб населення з урахуванням його оптимального розселення.

Таким чином, основними вимогами комплексного розвитку територіальних систем є: взаємозв'язок і взаємозалежність елементів і функціональних підсистем комплексу; пропорціональність виробництва, ресурсів, ринкової інфраструктури і споживання; збалансованість об'ємів випуску продукції і споживання матеріальних, природних, трудових і фінансових ресурсів, основного виробництва і виробничої інфраструктури, матеріального виробництва і сфери обслуговування; раціонального використання природних і економічних умов.

Як говорилося попереду, регіональний розвиток повинен містити як економічний, так і соціальний аспекти. Але визначення поняття «комплексного розвитку» надане Сало І. майже не розглядає соціальну складову. Що стосується іншого відомого дослідника Стеченко Д., то під комплексним розвитком регіону він розуміє такий розвиток, котрий ґрунтується на соціально-економічних орієнтирах, що стають основою переходу до системи господарювання з планово регульованими ринковими відносинами [10].

Головна функція соціально-економічних орієнтирів — забезпечення суб'єктів управління обґрунтованими критеріями вибору шляхів розв'язання виробничо-технічних, соціально- економічних та екологічних завдань з урахуванням інтересів комплексного розвитку регіону.

Отже, Стеченко Д. в дослідженні дефініції «комплексного регіонального розвитку» встановлює соціально-економічні орієнтири як визначальні орієнтири такого розвитку.

Цікаву думку висловив у своєму дослідженні Коваленко Е.: комплексний розвиток регіону представляє собою оптимальний, найбільш ефективний і пропорційний розвиток окремих галузей господарства регіону при його даній виробничій спеціалізації. Спеціалізація й комплексний розвиток економіки регіону спрямовані на збільшення внеску регіону в економіку країни й забезпечення найбільш ефективного задоволення потреб населення регіону. Комплексний розвиток регіону припускає забезпечення найбільш раціональних галузевих і територіальних пропорцій, установлення й підтримку оптимального

співвідношення між: галузями спеціалізації й допоміжними, а також обслуговуючими галузями; добувною й обробною промисловістю; легкою й важкою промисловістю; промисловістю й сільським господарством; виробничою й соціальною інфраструктурою; сферою виробництва й сферою послуг [11].

Більш об'єктивне і ємне визначення поняття «комплексного розвитку регіону» дали такі вчені як Вайсман В., Захарченко В., які розглядають його з позицій розширеного відтворення й зв'язують із формуванням таких співвідношень і пропорцій між окремими елементами соціально-економічного комплексу, які створювали б умови для ефективного включення регіону в територіальний поділ праці й вирішення внутрішнерегіональних проблем, що забезпечують послідовне просування в соціальній сфері [12].

Ідея комплексного розвитку не тільки не суперечить розвитку ринкових відносин, а, навпаки, у стані прискорити цей процес, якщо вдасться уникнути різкого порушення пропорцій і пов'язаних із цим серйозних економічних і соціальних втрат.

Механізм управління регіональним розвитком повинен містити можливість регулювання ходу регіонального відтворення шляхом постійного контролю над розвитком відносин, що складаються між: галузями господарського комплексу регіону, масштабами розвитку економіки й станом виробничої інфраструктури, економічними й демографічними процесами в регіоні, економічною й фінансово-кредитною сферою, економічними й фінансовими потоками регіону, ресурсним і економічним потенціалами регіону, економічними й соціальними процесами.

Висновок. На основі узагальнення наукових поглядів вчених щодо сутності категорії «комплексного регіонального розвитку» встановлено, що ця дефініція є достатньо складною й вивчається багатьма науковими школами. У відповідності з метою досліджень має різні аспекти, котрі по-різному її розкривають.

Отже, в авторському розумінні «комплексний розвиток регіону» представляє собою ефективно залучення та використання стратегічного потенціалу регіону у взаємодії й структурних перетвореннях його відтворювального комплексу для отримання конкурентоспроможності як на внутрішньому регіональному, так і на світовому ринках.

Стратегічний потенціал представлений ресурсами, що належать регіону. Відтворювальний комплекс регіону представляє собою сукупність господарських, соціальних, природничих об'єктів та людського потенціалу на великій території, співвідношення, взаємодія та просторова конфігурація котрих підвищує ефективність його функціонування.

Список використаних джерел:

1. Большая советская энциклопедия. В 30-ти т. Т. 23 / ред А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1976. – 640 с.
2. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2003. – 288 с.
3. Бусленко В. Н. Автоматизация имитационного моделирования сложных систем / В. Н. Бусленко. - М.: Наука, 1977.- 240 с.
4. Нейлор Т. Имитационные эксперименты с моделями экономических систем / Т. Нейлор. - М.: Мир, 1975. -237 с.
5. Николис Г. Познание сложного. Введение / Г. Николис, И. Пригожин. - М.: Мир, 1990. -314 с.
6. Путилов В. А. Системная динамика регионального развития / В. А.Путилов, А. В. Горохов. - Мурманск НИЦ "Разори", 2002. - 306 с.
7. Тодаро, М.П. Экономическое развитие: пер. с англ. / М.П. Тодаро. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 667 с.
8. Seers, D. (1969) The Meaning of Development, IDS Communication 44, Brighton, UK: Institute of Development Studies. Retrieved from <http://www.id21.org/classics /Seers.html>

9. Епіфанов А. Регіональна економіка: навч. посіб. / А.Епіфанов, І.Сало. – К.: Наукова думка, 2000. – 244 с.
10. Стеченко Д. Управління регіональним розвитком: навч. посіб. / Д. Стеченко. – К.: Вища шк., 2000. – 223 с.
11. Коваленко Е. Региональная экономика и управление : уч. Пособ. / Е. Коваленко. – СПб.: Питер, 2005. – 288 с.
12. Вайсман В. Современная региональная экономика / В. Вайсман, В. Захарченко. – Одесса: Наука и техника, 2004. – 160 с.

References

1. Proxogov, A.M. (1976), The big Soviet encyclopaedia [Bol'shaya sovetskaya enciklopediya] ,(Vols. 1-30), Moscow: Sovetskaya enciklopediya [in Russian].
2. Melnik, L.G. (2003), The base of the basic development [Fundamentalnie osnovy razvitiya], Sumy:Universitetskaya kniga [in Ukrainian].
3. Buslenko, V.N. (1977), Automation of imitating modelling of difficult systems [Avtomatizaciya imitacionnogo modelirovaniya slozhnix sistem], Moscow: Nauka [in Russian].
4. Neilor, T. (1975), Imitatsionnye experiments with models of economic systems [Imitacionnie eksperimenty s modelyamy ekonomicheskix sistem], Moscow: Mir [in Russian].
5. Nikolis, G. (1990), Studying of the difficult [Poznanie slozhnogo], Moscow: Mir [in Russian].
6. Putilov, V.A. (2002), System dynamics of regional development [Sistemnaya dinamika regionalnogo razvitiya], Murmansk: Razori [in Russian].
7. Todaro, M.P. (1997), Economy development [Ekonomicheskoe razvitie], Moscow: UNUTI [in Russian].
8. Seers, D. (1969), The Meaning of Development, IDS Communication 44, Brighton, UK: Institute of Development Studies, available at: from <http://www.id21.org/classics/Seers.html>
9. Epifanov, A. (2000), Regional economy [Regionalnaya ekonomika], Kiev: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Stachenko, D. (2000), Management of regional development [Upravlinnya regionalnim rozvitkom], Kiev: Vishcha shkol [in Ukrainian].
11. Kovalenko, E. (2005), Regional economy and management [Regionalnaya ekonomika I upravlenie], SPb: Piter [in Russian].
12. Vaysman, V. (2004), Modern regional economy [Sovremennaya regionalnaya ekonomika], Odessa: Nauka I texnika [in Ukrainian].

Ключові слова: регіональний розвиток, комплексний регіональний розвиток, економічне зростання, сталий розвиток, регіональне управління.

Ключевые слова: региональное развитие, комплексное региональное развитие, экономический рост, устойчивое развитие, региональное управления

Keywords: Regional development, complex regional development, economic growth, sustainable development, regional managements

Рецензент: Макаренко М. В., зав. каф. Менеджменту та підприємництва на морському транспорті, д.е.н., професор, Азовський морський інститут